

UNIVERSITATEA “*SPIRU HARET*”
Facultatea de Psihologie și Științele Educației
Departamentul de Psihologie.
Specializarea
“Psihologie clinică și Intervenție psihologică”

Teză de disertație

RESURSE TERAPEUTICE ALE ARTELOR VERZI
ÎN CONTEXT PSIHODINAMIC, EXPERENȚIAL ȘI PSIHOECOLOGIC
LA COPII CU AFECȚIUNI NEOPLAZICE ȘI ORTOPEDICE

Masterand:
ȘERBAN Constantin

Conducători științifici:

Prof. univ. dr. GEORGESCU Matei

Titular disciplină Perspectiva psihodinamică în intervenția psihologică

Conf. univ. dr. TĂNĂSESCU Anca Irina

Titular disciplină Psihooncologie și îngrijiri paliative

București

Iunie

2016

Mulțumiri

Mulțumesc tuturor profesorilor care m-au format în *Psihologie* până aici și acum, celor care m-au specializat în *Psihologie clinică și Intervenție psihologică*, inclusiv celor care au tutelat prezenta lucrare de cercetare ce tratează tematica inovativă a artelor verzi, cât și întregului corp profesoral al *Facultății de Psihologie și Științele Educației* a Universității *Spiru Haret* din București pentru șansa deosebită de a-mi oferi cadrul și cunoștințele necesare pentru dezvoltarea capacității de a acorda suport de calitate, atât pe parcursul procesului educativ, cât în activitățile viitoare. Specializarea îmi este utilă inclusiv pentru însușirea acelor competențe interdisciplinare necesare abordării socio-umanului și din punct de vedere ecologist, în special din perspectivele dezvoltării pe principii durabile, responsabile și sustenabile a unui comportament dezirabil Eco&Green.

Aceste competențe au servit propriei autocunoașteri atât de necesară pentru continuarea procesului permanent de autovindecare durabilă, la îmbunătățirea și perfecționarea activității prestate până în prezent în domeniul economiei verzi, apoi la dezvoltarea personală a tuturor participanților la diversele activități artistice și educative susținute pînă acum, dar în mod deosebit au servit în beneficiul copiilor aflați în spitale, la îmbunătățirea stării lor emoționale și implicit la creșterea rezilienței la tratamentele medicale aplicate, cu satisfacții deosebite.

Mulțumesc de asemenea personalului medical și managementului *Spitalelor clinice de urgență copii "Maria S. Curie"* din București și *"Sf. Maria"* din Iași care, în două perioade, decembrie 2011- iunie 2013 și respectiv octombrie 2013 - iunie 2016, au permis interferarea benefică a artelor pe care le susțin prin practica mea artistică, în procesul terapeutic acordat copiilor.

Mulțumesc colegilor de asociație, colegilor de facultate și în special de master, celorlalți colegi artiști și voluntari, pentru sprijinul deosebit acordat la realizarea atelierelor sub egida *GreenArts Therapy* și *Școala de optimism* în beneficiul copiilor aflați internați pe secțiile de *Oncologie pediatrică* și respectiv *Ortopedie pediatrică* din cele două mari spitale, precum și sponsorilor, donatorilor și colaboratorilor *GreenArts* și *Școala de optimism* care, prin contribuția lor, au realizat contextul favorabil efectuării cercetării de față și nu în ultimul rând subiecților cercetării, totodată și beneficiari.

Mulțumesc de asemenea *Mamei Terra* care mi-a oferit gratuit materiale încărcate de energia benefică a naturii necesare pentru realizarea ședințelor de arte verzi.

Mulțumesc *Spiritului Universal* pentru inspirație în creație și suport în prestație!

Rezumatul lucrării

În *artă*, în general, este unanim recunoscut că opera de artă reprezintă subiectul tratat. În *art terapie*, arta reprezintă de fapt instrumentul prin care, omul ca subiect este tratat având la dispoziție un mijloc util și plăcut de îmbunătățire a propriei sănătăți.

Procesul *art terapeutic* presupune îmbinarea exprimării artistice cu demersul curativ, practic artă aplicată terapeutic ce presupune folosirea din partea artistului-psihiolog/psihiatru a unor mijloace artistice în vederea facilitării exprimării non-verbale a emoțiilor în context suportiv, psihologic și terapeutic.

Produsul artistic sau opera de artă, cel puțin în cazul frecvent constatat în practică al artelor verzi, constituie o extensie a celui care l-a creat, cu toate că ea nu este un scop în sine, reprezentând pretextul terapeutic de schimbare și progres.

Artele vizuale, printre care și cele mai noi promovate în școala artelor verzi, folosite psihoterapeutic de sine statator sau în combinație cu cele dramatice spre exemplu, alături de celelalte intervenții medicale (operații chirurgicale, chimioterapie, medicație specifică, etc.) conduc la ameliorarea stărilor negative și au influență benefică asupra tuturor stărilor emoționale ale copiilor contribuind la creșterea complianței la actul medical și a rezilienței lor la tratamentul medical.

Arta verde reprezintă un pretext terapeutic inovativ și totodată eficient pentru schimbare și progres în care se folosesc modele ancestrale din natură pentru ca omul să se poată reconecta mai ușor cu energia vitală personală și primordială.

Arta vizuală verde prezintă o serie de avantaje care o face să devină mai accesibilă psihoterapeuților și implicit beneficiarilor terapiilor psihologice prin artă.

În acest context analizăm efectele art terapiei în general și rolul pe care îl pot avea printre serviciile curative acele arte care folosesc în exprimarea artistică preponderent materiale naturale asupra cărora nu s-a intervenit major încât să le diminueze efectul de matrice model natural, fractal.

În ceea ce privește pacienții copii cu afecțiuni îndelungate, analiza rezultatelor prezentei cercetări și paleta de posibilități de exprimare creativ-expresivă și totodată naturală oferită, ideală pentru aceste vârste, recomandă folosirea tehnicilor inovative ale artelor verzi pe o scară mult mai largă în intervenția asupra traumelor datorate bolilor la copii.

Cuvinte-cheie: arte verzi, resurse psihoterapeutice, art terapie, emoții benefice, complianță, reziliență, traumă, pediatrie.

CUPRINS

Mulțumiri	
Rezumatul lucrării	
Clarificări și abrevieri	
Limitări și delimitări ale cercetării	
INTRODUCERE	
Cap.I. ARTA FOLOSITĂ ÎN SCOP TERAPEUTIC	
1.1. Folosirea artei în context psihologic	5
1.1.1. Definirea art terapei	5
1.1.2. Art terapia în context psihodinamic	7
1.1.3. Abordarea experiențială a terapiei prin artă	8
1.1.4. Ecopsihologia sau Psihologia verde în artă	9
1.1.5. Artistul plastic „GreenArts” ca art terapeut	12
1.2. Rolul artei în influențarea stării emoționale	13
1.2.1. Intervenția prin artă în situații de traumă la copii	14
1.2.2. Particularități emoționale la copiii cu afecțiuni ortopedice	17
1.2.3. Particularități emoționale la copiii bolnavi de cancer	18
1.2.3.1. Pulsivitatea de moarte	19
1.2.3.2. Pulsivitatea morții la copii și teama copiilor de moarte	20
1.3. Artă și terapia prin artă	21
1.3.1. Artă plastică și terapia prin desen	22
1.3.2. Artă dramatică și terapia prin teatru în spital	24
1.4. Resursele terapeutice ale artelor verzi	
1.4.1. Procesul terapeutic bazat pe artă verde și psihologie verde	25
1.4.2. Medii specifice ale artelor verzi	27
1.4.2.1. Artă cu se.minte - Seeds Art	28
1.4.2.2. Artă cu flori și frunze presate - Pressed Flower Art sau Oshibana	30
1.4.2.3. Artă cu pietre – StoneArt	32
1.4.2.4. Artă cu nisip -SandArt	33
1.4.2.5. Artă cu canepa- Hemp Art sau a împletiturilor vegetale	35
1.4.2.6. Acuarela verde sau pictura cu culoare vegetală, Natural Watercolor	37
1.4.2.7. Artă cu coji și păstai vegetale, ShellArt	37
1.4.2.8. Artă cu scoarță și ramuri vegetale, Bark&branchArt	38
1.4.2.9. Artă cu rădăcini vegetale, Roots Art	38
1.4.2.10. Artă 3D cu flori (proaspete sau uscate)	39
1.4.2.11. Artă cu paie StrawArt	40
1.4.2.12. Artă verde combinată	41
1.4.3. Proprietățile mediului artistic folosit în psihoterapia prin artă verde	41
Cap II. METODOLOGIA CERCETĂRII ȘI ANALIZA DATELOR	43
2.1. Obiectivele cercetării	47
2.2. Ipotezele cercetării	48
2.3. Contextul cercetării	48
2.4. Populația și loturile cercetării	50
2.5. Variabilele cercetării	53
2.6. Metodele și instrumentele de cercetare utilizate	54
2.7. Colectarea datelor	56
2.8. Analiza datelor	57
2.8.1. Metode de analiză și interpretare	58
2.8.2. Prezentarea și interpretarea rezultatelor	58
2.8.3. Verificarea ipotezelor	74
Concluzii și implicații practice	76
Recomandări	77
Bibliografie	78
Anexe	82

Clarificări și abrevieri

În cuprinsul lucrării, expresiile *artă verde* și pluralul *arte verzi* sunt folosite cu același sens în funcție de context.

De asemenea, expresiile *terapie prin artă* și *art terapie* sunt folosite cu același sens în funcție de context, fapt valabil și în cazul termenilor *terapie prin artă verde* și *art terapie verde*.

Referitor la tipul de intervenție prin artă, în cercetare s-au folosit trei psihoterapii bazate pe două tipuri de artă clasică (artă vizuală constând în colorare și/sau desenare clovn și respectiv dramatică constând în performare prin teatru cu clovn/clovni) și un tip inovativ de artă vizuală, cea verde, considerată artă contemporană folosind tehnicile SeedsArt , PresedFlowerArt si GrenArts-MixMedia.

Clovnul „TINO,, : șeful grupei de clovni amatori care au dat viață terapiei performative cu teatru, mascota-profesor a Școlii de Șimism, *subiect* de desen pentru terapia prin desen simplu sau combinat, conducătorul grupului de cercetare „dr.Clovn,, și autor al prezentei lucrării de cercetare.

AT: Abreviere pentru art terapie.

AETv: Abreviere pentru Asociația Ecologică Turismverde*, organizația^ψ susținătoare a activităților umanitare din cele două spitale pediatrice.

ECSE-i: Chestionar de evaluare comprimată a stării emoționale – faza inițială

ECSE-f: Chestionar de evaluare comprimată a stării emoționale – faza finală

ECSE-c: Chestionar de evaluare comprimată a stării emoționale – destinat în principal completării de către pacienți cu vârsta între 10-17 ani

ECSE-p: Chestionar de evaluare comprimată a stării emoționale - destinat în principal completării de către părinții sau însoțitorii pacienților sub vârsta 10 ani sau de către cei care se află în imposibilitate fizică de a completa ei înșiși.

SL 1N - subplotul de pacienți neoplazici, terapia cu desen

SL 1O - subplotul de pacienți ortopedici, terapia cu desen

SL 2N - subplotul de pacienți neoplazici terapia cu desen+teatru

SL 2O - subplotul de pacienți ortopedici, terapia cu desen+teatru

SL 3N - subplotul de pacienți neoplazici, terapia cu arte verzi

SL 3O - subplotul de pacienți ortopedici, terapia cu arte verzi

TA: Abreviere pentru terapie prin artă.

Limitări și delimitări ale cercetării.

Deoarece până acum în lume nu există o teorie unitară care să ofere un model conceptual al procesului art terapeutic, prin această cercetare s-a încercat a se proba nivelul de influențare afectiv-emoțională a stărilor copiilor internați în spital cu traume, folosindu-se filtrul psihoecologic „verde,, al intervenției în context dinamic și experiențial prin artă, accentuând efectele, eficiența și pragmatismul, inovativitatea și creativitatea artelor verzi folosite terapeutic.

Cercetarea de față s-a focusat pe analiza datelor reieșite din chestionare, nu și pe interpretarea lucrărilor artistice rezultate, urmărindu-se efectul transformator al intervenției psihologice prin artă și nu diagnosticarea pe baza manifestării artistice a subiectului. Cu toate că ar fi fost mai relevantă o comparație între efectul a cât mai multor tipuri de artă, cercetarea nu a reușit, datorită constrângerilor materiale și de timp, să aplice dintre toate artele folosite în scop terapeutic, decât trei forme artistice:

- două de arte plastice vizuale (*desen* și respectiv *artă verde*) aplicate fiecare la câte un lot, și

- una dramatică, performativă de teatru, însă aplicată combinat cu o artă plastică - *de desen*, la un alt lot denumit, *desen+teatru*. Prin combinarea desenului cu teatru s-a asigurat variabilitatea cercetării, ieșindu-se totodată din cadrul strict al artelor vizuale.

Din practica cercetării s-a observat un interes ușor mai scăzut pentru participarea la art terapia prin arte vizuale, comparativ cu disponibilitatea față de arta dramatică-teatru cu clown, pentru care în general nu contează gradul de dizabilitate sau dispoziția participanților.

În schimb, analizând interesul față de ședințele de arte vizuale – de desen și de arte verzi, s-a observat o ușoară tendință de diferențere a interesul copiilor de a participa la una sau la alta. Astfel, pentru ședințele de desen a existat un interes ușor mai crescut la copiii internați pe secțiile de ortopedie iar la copiii internați pe secțiile de oncologie a existat un interes ușor mai crescut pentru ședințele de arte verzi.

Pentru ședințele terapeutice prin intermediul artelor verzi a existat o diferență foarte mică a interesului de participare al copiilor internați pe secția de ortopedie față de copiii internați pe secțiile de oncologie. O explicație ar putea fi dată de manualitatea mai solicitantă a lucrului cu materialele naturale (flori, frunze, semințe etc.) ce necesită în principal ambele membre superioare și o anumită poziție a corpului, pe care unii dintre copiii aflați internați pe secțiile de ortopedie pediatrică ale spitalelor în care s-a desfășurat cercetarea, le aveau afectate/imobilizate de diverse afecțiuni ortopedice.

INTRODUCERE

”O contopire a iubirii cu concepția despre arbori va învăța omenirea să tragă din păduri foloase incomparabil mai mari decât materialul pentru construcții și combustibil.

Iubirea îi va șopti omului în ce mod pădurile, înaltele și imensele suprafețe, cu miliarde de tulpini, ramuri și frunze servesc drept cabluri ideale pentru elementul spiritual superior, pe care ele îl acumulează și-l redau omului, în proporție cu capacitatea lui de receptivitate (...)

Putem să căpătăm această iubire din infinit, proporțional cu iubirea noastră față de orice formă a existenței, fie aceasta un tufiș, fruct, insectă etc.” (Prentice Mulford, 1947)

În întreaga istorie înregistrată până acum, oamenii au folosit picturi, povești, incantații și dansuri ca ritualuri de vindecare. S-au folosit într-un mod creativ de elementele din proximitate oferite de natură. Ideea că exprimarea creativă poate să aibă o contribuție puternică la procesul vindecării a fost îmbrățișată de multe culturi diferite.

Au existat multe discuții filozofice și anecdotice despre beneficiile artei pentru vindecare, însă în literatură există mult mai puține cercetări practice.

Deși art terapia a fost utilizată clinic de mai mult de un secol, a fost recunoscută ca profesie abia în ultimii zeci de ani în multe țări ale lumii iar majoritatea lucrărilor publicate sunt de natură teoretică, cu puține discuții pe cercetări aplicate.

Contextul realizării cercetării aplicate

Doar în ultimul deceniu studii controlate și sistematice au examinat temeinic efectele terapeutice ale artelor. În SUA, Marea Britanie și alte țări dezvoltate, art terapia este folosită frecvent atât în mediul clinic cât și în locații non-clinice. În țara noastră, prin comparație, practica art terapiei este considerată a se afla abia la început de drum. Tot la început de drum este și art terapia verde.

Cu toate acestea, în România, comparativ cu celelalte arte folosite terapeutic, practica art terapiei verzi a produs deja cercetare experimentală de teren începând din anul 2011, odată cu dezvoltarea sa, pe un eșantion de aproape o sută de subiecți, copii cu afecțiuni oncologice și ortopedice, având ca temă „*Terapia prin arte verzi în sprijinul pediatriei*”. Cercetarea a fost finalizată în anul 2013, iar rezultatele au fost prezentate de autor cu ocazia susținerii examenului de licență la Facultatea de Psihologie și Științele Educației din cadrul Universității „Petre Andrei”, din Iași, existând practic o bază de pornire pentru prezenta cercetare.

Acumulând în principal după anul 2010 o practică consistentă în art terapie, cu peste 1000 de subiecți beneficiari, (peste 500 în spitale și celalată jumătate în cadrul atelierelor de stimulare a creativității cu copii și adulți sănătoși) cercetarea reprezintă un studiu al propriei practici a autorului rezultată prin investigare pe bază de chestionar aplicat unei populații de 404 copii și adolescenți cu traume fiziologice și psihologice, internați pe secțiile de ortopedie și respectiv oncologie, din două mari spitale pediatrie din România realizat în perioada octombrie 2013 - în iunie 2016.

Necesitatea abordării cercetării

Abordarea cercetării efectului artelor verzi în terapia prin artă asupra copiilor internați în spital a pornit de la două considerente de bază, unul de ordin teoretic și celălalt de ordin practic.

Considerentul de ordin teoretic rezidă din lipsa abordării sistematice a subiectului artelor verzi în literatura de specialitate. Apoi, practic, copii bolnavi de cancer precum și cei cu traume ortopedice se confruntă cu provocări deosebite atât din punct de vedere psihologic cât și fiziologic, cărora pot fi ajutați să le facă față.

Numeroasele feedback-uri pozitive ale subiecților, părinților și cadrelor medicale de la cele două mari spitale din cele două centre universitare din Romania, București și Iași, unde a avut loc cercetarea inițială, au determinat continuarea activităților și totodată extinderea cercetării la un număr mult mai mare de subiecți folosind și alte tipuri de art terapie vizuală, dar și performativă – dramatică de teatru cu clown.

Beneficiarii prezentei cercetări extinse asupra multor tipuri de intervenții art terapeutice, începută în octombrie 2013 și până la încheierea redactării prezentei lucrări, depășesc cumulativ patru sute de copii cu afecțiuni ortopedice și oncologice, față de numai aproximativ o sută de copii studiați în prima cercetare, care au beneficiat decât de un singur tip de art terapie aplicat. Deci cercetarea de față studiază de patru ori mai mulți subiecți. La prezenta cercetare se poate constata, pe lângă creșterea cantitativă dată de numărul de beneficiari și în același timp de subiecți, creșterea calitativă dată de aplicarea mai multor tipuri de terapii artistice, de abordarea diferită și de diversitatea lor tehnică.

Motivația și importanța cercetării

Carta Europeană pentru mediu și sănătate declară că "o bună stare de sănătate necesită un mediu armonios și curat, în care factorii fizici, psihici, sociali și estetici își aduc cu toții contribuția".

Integrarea artelor vizuale și dramatice în mediile de îngrijire a sănătății poate juca un rol crucial în îndeplinirea acestor obiective.¹ Artă oferă beneficii terapeutice pentru vindecarea copiilor ca parte a designului sistemului de sănătate centrat pe pacient, starea psihologică a copiilor din spitale având o contribuție decisivă la procesul de vindecare.

În acest context, este de o importanță vitală să identificăm ce tip/tipuri de artă/arte ar putea să sprijine mai mult reducerea stresului copiilor din spitale și apariția și manifestarea mai eficientă a unor stări emoționale pozitive, de durată menite, să-i ajute să facă față tratamentelor medicale aplicate în procesul curativ.

Scopul și ipotezele cercetării desfășurate

Această lucrare de cercetare și-a propus să investigheze impactul diferitelor tehnici estetice de terapie prin artă asupra stărilor emoționale a copiilor internați în spital cu traume neoplazice și ortopedice. De asemenea, lucrarea încearcă să găsească artelor verzi un loc cât mai concret și mai apropiat de valoarea lor practică și curativă, alături de celelate arte folosite în scop terapeutic.

Ipotezele de cercetare pornesc de la premiza că există o diferență semnificativă între emoțiile pozitive și negative ale copiilor din situația pre-atelier și post-atelier pentru atelierile de terapie cu desen, cu desen + teatru și cu artă verde.

Această cercetare răspunde în modul cel mai pregnant la două întrebări de bază:

-în ce fel influențează diferitele tipuri de artă terapie (desen simplu, desen + teatru și artă verde), emoțiile pozitive și negative ale copiilor internați în spital cu traume neoplazice și ortopedice

și,

-dacă există artă terapie, altele decât cele clasice, care pot să influențeze mai eficient starea afectiv-emoțională a copiilor internați cu traume în spitale de pediatrie.

Metodologie

Un eșantion semnificativ de copii și adolescenți (peste 400) au beneficiat în cadrul a două mari spitale pediatrice din România de avantajele a trei tipuri diferite de terapii pe o perioadă de treizeci și trei de luni.

¹ Staricoff, Rosalia Lelchuk, *A Study of the Effects of Visual and Performing Arts in Health Care*, Chelsea and Westminster Hospital, London, 2003

Copiii și adolescenții cu vârste cuprinse între 3 și 17 ani, aflați internați în secțiile Ortopedie și Oncologie pediatrică ale Spitalul Clinic de urgență pentru copii „Maria S. Curie” din București și ale Spitalul Clinic de urgență pentru copii „Sf. Maria” din Iași, beneficiari ai demersului artistic și curativ, au fost totodată și participanți la studiul clinic în perioada cuprinsă între 29 octombrie 2013 și 05 iunie 2016.

Selecția participanților la studiu s-a făcut pe baza metodei eșantionării de conveniență, iar chestionarul aplicat înainte de activitatea art terapeutică propriu-zisă cât și la finalul activității, acoperă o serie de variabile legate de emoții, cum ar fi: frică vs. curaj, tristețe vs. bucurie, furie vs. calm, îngrijorare vs. încredere, durere fizică vs. stare de bine.

Chestionarul aplicat participanților la studiu a fost dezvoltat de autor, conducătorul studiilor, fondatorul “Școlii de Optimism” și al conceptului de terapie prin artă verde - “GreenArts Therapy” și totodată fondatorul organizației neguvernamentale care a asigurat desfășurarea cercetării în cele două spitale, ca o necesitate de a afla dacă activitățile au impact. Autorul este deținătorul drepturilor de copyright al chestionarului.

Prezentarea sumară a capitolelor lucrării

În primul capitol, denumit ARTA FOLOSITĂ ÎN SCOP TERAPEUTIC, după ce la început se încearcă definirea cât mai precisă a art terapiei și după ce este prezentată arta în contextul firesc psihoterapeutic, este evidențiat și argumentat contextul psihodinamic, experiențial și psihoecologic/ecopsihologic în care arta poate fi folosită cu succes în terapia copiilor cu traume oncologice și ortopedice. Apoi sunt prezentate pe larg sursele și resursele artelor verzi fiind prezentate detaliat tehnicile și însușirile diferitelor tipuri de medii artistice folosite în art terapia verde.

În al doilea capitol al lucrării, METODOLOGIA CERCETĂRII ȘI PROCEDURI APLICATE, sunt prezentate obiectivele generale și cele specifice ale cercetării, sunt enunțate ipotezele cercetării, se descrie contextul în care s-a desfășurat cercetarea și procedurile aplicate. Sunt prezentate de asemenea eșantionul general, eșantioanele pe afecțiuni, loturile de art terapie și subploturile de cercetare, variabilele cercetării, descrierea itemilor, a metodelor și tehnicilor de cercetare utilizate precum și modul de colectare a datelor. În subcapitolul dedicat analizei datelor s-a detaliat felul în care s-au analizat datele colectate cu ocazia cercetării, acordându-se atenție interpretării rezultatelor obținute.

În final sunt formulate concluziile cercetării și sunt emise câteva recomandări.

(...)

Bibliografie:

1. Anitei, Mihai, Fundamentele psihologiei, Editura Universitara, București, 2010;
2. Atkinson, Kim and Wells, Catherine, Creative Therapies: A Psychodynamic Approach Within Occupational Therapy, Ed. Nelson Thorned Ltd., Cheltenham, 2003;
3. Boettger, Kristin, Towards the integration of nature into art therapy: A heuristic exploration of an ecological context for creative experience, A reasearch Paper in the Departament of Art Education and the Creative Arts Therapies, Concordia University, Montreal, 2002;
4. Childers,Perry, Wimmer,Mary, The Concept of Death in Early Childhood.Child Development, Society for Research in Child Development, Vol. 42, No. 4, 1971;
5. Eisen, L. Sarajane, The Healing Effects of Art in Pediatric Healthcare: Art Preferences of Healthy Children and Hospitalized Children, Dissertation submitted to the Office of Graduate Studies of Texas A&M University, 2006;
6. Gostin, Oana Iuliana, Evaluarea și terapia transgenerațională a unificării în afecțiunile neoplazice - rezumatul tezei de doctorat, Facultatea de Psihologie și Științele Educației, Universitatea Bucuresti, 2010
7. Harwood, Robin, Miller, A. Scott, Vasta, Ross, Psihologia copilului, Iasi, 2010
8. Hayes N., Orrell S., Introducere în psihologie, Ed. All educational, București, 1997;
9. Holdevici, Irina, Craciun, Barbara, Psihotarapia tulburarilor emoționale, Editura Trei, București, 2015;
10. Lazarus, Richard S., Emoție și adaptare – o abordare cognitiva a proceselor afective, Ed. Trei, București, 2011;
11. Lievegoed, Bernard, Fazele de dezvoltare a copilului, Editura Triade, Cluj-Napoca, 2011;
12. Metzner, Ralph, Green Psychology: transforming our relationship to the earth, Park Street Press, Vermont, 1999;
13. Mulford, Prentice, In zarea nemuririi, 1947;
14. Mureșanu, Cristian, Biotransformari sub influența psihicului, Ed. Dacia, 2011;
15. Nedelcea, Catalin, Psihoterapia experientiala in lucrul cu emoțiile, Editura SPER, București, 2012;

16. Radu-Tomșa, Ion, Ecopsihologie – Cum vindecam înstrăinarea de restul creației, Ed. Orfeu, București, 2000;
17. Roszak, Theodore, The Voice of the Earth: An Exploration of Ecopsychology, Phanes Press, New York, 2001;
18. Rubin, Judith, Aron, Art-terapia: teorie și practica, Editura Trei, București, 2009;
19. Ruppert, Franz, Traumă, atașament, constelații familiale, Editura Trei, București, 2012;
20. Samara, Tony, Înțelepciunea șamanilor: refaceți legătura pierdută cu Universul, Editura Infarom, Craiova, 2012;
21. Shapiro, E. Lawrence, Limbajul secret al copiilor, Editura Trei, București, 2011;
22. Simonton, O. Carl, Matthews - Simonton, Stephanie, Creighton, L. James, Cum sa lupți cu cancerul, Editura Trei, București, 2011;
23. Staricoff, Rosalia Lelchuk, A Study of the Effects of Visual and Performing Arts in Health Care, Chelsea and Westminster Hospital, London, 2003;
24. Stuckey, Heather L., Nobel, Jeremy, „The Connection Between Art, Healing, and Public Health: A Review of Current Literature” Study, American Journal of Public Health, v.100(2), Feb 2010;
25. Șerban, Constantin, Terapia prin arte verzi în sprijinul pediatriei, Lucrare de licență, Universitatea „Petre Andrei” din Iași, 2013;
26. Șerban C, "Personae verti” – Educație și modelare personală prin artă verde, Conferința națională „Dinamici actuale ale realității individuale și sociale”, Universitatea „Spiru Haret”, 2016;
27. Șerban Constantin, Artele verzi - instrument de terapie prin artă pentru îmbunătățirea rezilienței în cazuri de traumă la copii, Conferința internațională „Artă și personalitate”, Academia Română, Iași 2014;
28. Șerban, C. , Sfetcu R. și gr. de cercetare Dr.Clovn, ArtTerapia combinată (prin desen și teatru) ca metodă de modulare a emoțiilor pacienților internați cu traume în secțiile Ortopedie și Oncologie din Spitalul Clinic de urgență pentru copii „Maria S. Curie” din București, Conferința „Orizonturi noi în științele comportamentale”, Universitatea „Spiru Haret” București, 2016;
29. Irich, S. Roger, Health Benefits of Gardens in Hospitals, Paper for conference „Plants for People”, International Exhibition Floriade, Haarlemmermeer, Holland, 2002;

30. Young, Nancy A, Art therapy with chronic schizophrenic patients of a low socio-economic class in a short-term treatment facility, Art Psychotherapy, Volume 2, Issue 1, 1975;
31. Wallon, Philippe, Cambier, Anne, Engelhart, Dominique, Psihologia desenului la copii, Editura Trei, Bucuresti, 2012

Listă resuse online:

<http://arttherapy.org/>

<http://www.baat.org/>

<http://www.webdex.ro/>

<http://www.greenarts.ro/>

<http://www.greenarts.eu/>

<http://www.floripresate.ro/>

<http://www.greentourism.ro/>

ANEXE